

УДК 355.01+341.485:341(470:477)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-2-7>

Називаючи речі своїми іменами. Російська пропагандистська риторика як вірогідний доказ геноцидних намірів

Микола Рябчук,
кандидат політичних наук,
Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України

Mykola Riabchuk,
Candidate of Political Sciences,
Institute of Political and Ethnic
Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: 0000-0002-7284-4486
riabchuk@gmail.com

Анотація. Кількість і масштаби воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних російськими військовими в Україні від початку тотального вторгнення в лютому 2022 р., спонукають багатьох експертів і політиків визначати цю жорстокість як геноцид і домагатися переслідування винних у рамках міжнародного права. Українські слідчі і прокурори, у співпраці з зарубіжними колегами, ретельно документують відповідні факти, тимчасом як правники й дипломати шукають оптимальних шляхів для здійснення правосуддя у рамках наявних чи новостворених міжнародних судових інституцій. Багато хто при

цьому висловлює застереження, що з-поміж чотирьох видів злочинів, визнаних ООН найтяжчими й такими, що не мають строку давності, злочин геноциду найскладніше довести у судовій практиці, тому що сама по собі кількість воєнних злочинів, хоч би найбрутальніших і наймасштабніших, не робить їх з юридичного погляду геноцидом, якщо не доведено найголовнішого і найнеобхіднішого для саме такої формально-правової кваліфікації: геноцидного наміру з боку військового та/або політичного керівництва країни-агресора. Зазвичай політики не віддають таких розпоряджень письмово, і навіть усно роблять їх, як правило, в завуальованій формі. Тому доводити геноцидні наміри у суді доводиться на підставі непрямих доказів – аналізу всієї суми висловлювань високопосадовців країни-агресора, які ідеологічно обґрунтовують і заохочують геноцид, послуговуючись при тому різноманітними евфемізмами (закликаючи, наприклад, до винищення в Україні вигаданих „нацистів”, під якими мають на увазі всіх самосвідомих українців), а також – на основі зіставлення завуальовано геноцидних висловлювань з відповідними системними діями окупаційних військ та адміністрації, що виразно переводять ідеологічні настанови керівництва у практичну площину.

Автор статті показує, що геноцидні наміри Кремля, попри всю їхню риторичну завуальованість, можна довести, якщо систематично проаналізувати, деконструвати і контекстуалізувати відповідну антиукраїнську риторика російських урядовців, експертів і пропагандистів як певну цілісність, у тісному зв'язку з конкретними діями окупаційної армії та адміністрації.

Ключові слова: війна Росії в Україні, воєнні злочини, геноцид, міжнародне право, дискурс-аналіз.

Calling a spade a spade. Russian propaganda rhetoric as probable evidence of genocidal intentions

Abstract. The number and scale of war crimes and crimes against humanity committed by the Russian military in Ukraine since the start of the all-out invasion in February 2022 have prompted many experts and politicians to define this brutality as genocide and seek prosecution of the perpetrators under international law. Ukrainian investigators and prosecutors, in cooperation with foreign colleagues, are carefully documenting relevant facts, while lawyers and diplomats are looking for optimal ways to administer justice within existing or newly created international judicial institutions. At the same time, many express a warning that among the four types of crimes recognized by the UN as the most serious and those that do not have a statute of limitations, the crime of genocide is the most difficult to prove in judicial practice, because the number of war crimes in itself, however brutal and large-scale, does not make them genocide from a legal point of view, if the most important and necessary for such a formal and legal qualification is not proven: genocidal intent on the part of the military and/or political leadership of the aggressor country. Politicians usually do not give such orders in writing, and even make them orally, as a rule, in a veiled form. Therefore, it is necessary to prove genocidal intentions in court on the basis of indirect evidence – an analysis of the entire sum of the statements of high-ranking officials of the aggressor country, who ideologically justify and encourage genocide, using various euphemisms at the same time (calling, for example, for the extermination of the fictional "Nazis" in Ukraine, under which they have meaning all self-conscious Ukrainians), as well as – on the basis of a comparison of veiled genocidal statements with the corresponding systematic actions of the occupying forces and the administration, which clearly translate the ideological instructions of the leadership into the practical plane.

The author of the article shows that the genocidal intentions of the Kremlin, despite all their rhetorical veiling, can be proven if the corresponding anti-Ukrainian rhetoric of Russian government officials, experts and propagandists is systematically analyzed, deconstructed and contextualized as a certain integrity, in close connection with the specific actions of the occupying army and administration.

Key words: Russian war in Ukraine, war crimes, genocide, international law, discourse analysis.

Постановка проблеми. Міжнародне право визначає чотири найтяжчі злочини, які підпадають під юрисдикцію міжнародних судів: злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Росія, розпочавши у лютому 2022 повномасштабну війну в Україні, вчинила всі чотири види злочинів, підтверджених численними свідченнями та документами. Оскільки усі вони не мають строку давності, існує ймовірність притягнення у майбутньому до судової відповідальності не лише рядових виконавців, а й найвищих політичних і військових керівників Росії, які ці злочини прямим і непрямим чином санкціонували. З-поміж усіх чотирьох злочинів злочин геноциду вважається найтяжчим, оскільки має на меті системне й цілеспрямоване знищення цілої етнічної (чи іншої специфічної) групи, але його найскладніше довести, тому що геноцидні наміри зазвичай прямо не

декларуються, а без такого доведення перекваліфікувати воєнні злочини чи злочини проти людяності у злочин системного геноциду практично неможливо. Тому для майбутнього здійснення правосуддя важливо подбати не лише про ретельне документування відповідних фактів, а й про деконструкцію офіційних наративів, які завуальовано обґрунтовують геноцидну практику за допомогою певних кодових слів, евфемізмів та термінологічних маніпуляцій.

Мета дослідження – обґрунтувати можливість доведення геноцидних намірів російського керівництва у війні з Україною через системний аналіз (декодування) офіційних наративів Кремля щодо України, з належною увагою також до ретрансляції цих наративів офіційною пропагандою та до їх відповідного сприйняття і втілення виконавцями.

Виклад основного матеріалу. За вісімнадцять місяців неспровокованої війни, яку Росія розв'язала проти України, за офіційними даними Верховного комісаріату ООН з прав людини (OHCHR), було вбито 9614 українських цивільних осіб і 17535 отримали поранення [1]. Точна кількість жертв може бути значно більшою, оскільки численні масові поховання на окупованих Росією територіях перебувають поза межами досяжності міжнародних спостерігачів, а на звільнених українською армією територіях ще не всі могили знайдені. З 24 лютого 2022 року близько 6 мільйонів українських біженців утекли до Європи і близько трьох мільйонів, як повідомляється, переїхали до Росії [2] (хоча незрозуміло, скільки з них зробили це добровільно, а скільки були депортовані примусово з окупованих регіонів; у кожному разі, статус біженців там офіційно отримало лише трохи більше мільйона українців) [3]. Ще понад п'ять мільйонів людей були зареєстровані як внутрішньо переміщені особи в Україні. Таким чином, понад третина населення України була вирвана зі своїх домівок [4]. За цей самий період, унаслідок російських воєнних дій, загинуло 507 українських дітей, 1134 було поранено, 1183 зникло безвісти [5].

З перших днів війни російські невідбиркові обстріли, бомбардування та ракетні удари завдали величезної шкоди цивільній інфраструктурі, перетворюючи в руїни підприємства, склади, торгові центри, лікарні, школи, житлові будинки. Після ганебної поразки під Києвом і подальшого вигнання з Північного Сходу України російські війська перейшли до тактики випаленої землі, зрівнюючи з землею цілі міста і села на Південному Сході [6]. Восени 2022 р., вигнані з Харківської області та міста Херсон, вони почали систематично обстрілювати ракетами й безпілотниками українську енергетичну інфраструктуру, відкрито заявляючи про намір „вбомбити хохлів назад у кам'яний вік” – занурити в темряву й заморозити до смерті [7].

Повідомлення про воєнні злочини, скоєні російською воячиною, рясніють у міжнародних ЗМІ, які періодично публікують розповіді очевидців про викрадення [8] і катування [9] цивільних осіб, масові вбивства [10], зґвалтування [11; 12], мародерство [13], переміщення місцевих жителів

у так звані „фільтраційні табори” [14] і примусове вивезення багатьох із них, зокрема дітей, у віддалені регіони Росії [15; 16]. Усе це викликає обґрунтоване занепокоєння міжнародної спільноти і дедалі жорсткіші звинувачення у воєнних злочинах та злочинах проти людяності [17]. Мірою того, як сотні і навіть тисячі вірогідних воєнних злочинів розслідуються українськими прокурорами у співпраці з зарубіжними колегами [18–20], дедалі гострішим стає непросте юридичне питання: чи та жахлива кількість переходить у нову правову „якість”, тобто чи можна кваліфікувати незліченні звірства, скоєні російською воячиною в Україні, як геноцид? [21–26].

Правові пастки

Відомий британський юрист Філіп Сендс наполягає на тому, що злочин геноциду дуже складно, майже неможливо довести, тому що для цього потрібні докази геноцидного наміру. А злочинці зазвичай таких намірів прямо не висловлюють [27]. У більшості випадків визнання (чи не визнання) тих чи тих масових звірств геноцидом залежить від політичної волі. Національні парламенти, як суто політичні інституції, можуть собі дозволити під цим оглядом куди більше, ніж судові органи, зв’язані складними юридичними процедурами. Це можна побачити на прикладі суто політичного (але не юридичного) визнання геноцидом етнічної чистки вірмен в Османській імперії або ж штучного голоду в Україні, організованого Кремлем у 1932–1933 роках, — засудженого багатьма, хоч і далеко не всіма, національними асамблеями¹.

Таким суто політичним рішенням можна вважати й двопартійну резолюцію, схвалену торік американським Конгресом, яка засуджує геноцид українців і „підтримує трибунали та міжнародні кримінальні розслідування для притягнення російських політичних лідерів і військовослужбовців до відповідальності за агресивну війну, воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид”. Документ хоч і не має юридичної ваги, проте „надсилає потужний сигнал про засудження дій Росії та вказує на постійні зусилля членів Конгресу, спрямовані на надання Україні подальшої всебічної підтримки” [29–31].

Резолюція містить непряме посилання на Конвенцію ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року, яка не лише зобов’язує держави-учасниці запобігати таким злочинам і карати винних, а й кваліфікує такі злочини як „міжнародні” й уповноважує світове співтовариство втрутитися — „вжити колективних заходів, своєчасно й рішуче, через Раду Безпеки (...), якщо мирні засоби виявляться недостатніми, а національні органи влади явно не зможуть захистити своє

¹ Позиція багатьох парламентів світу, які вагалися або й відмовлялися визнавати Голодомор 1932–1933 років геноцидом, кардинально змінилася 2022 року, після російського повномасштабного вторгнення в Україну і системно скоєних там геноцидних злочинів. Як пояснив радикалізацію своєї позиції один із депутатів німецького Бундестагу, „вбивство голодом було націлене, зокрема, й на придушення української національної ідентичності, української мови й культури... Паралелі із сьогоденням цілком очевидні... Сьогоднішня російська агресія проти України — продовження тої самої історичної традиції” [28].

населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людяності” [32].

Проблема ООН, однак, полягає в тому, що постійні члени Ради Безпеки можуть накласти вето на будь-яке її рішення за власною примхою й унеможливити тим відповідні, санкціоновані ООН, „колективні дії” проти них самих чи їхніх клієнтів [33]. Документ має радше символічне значення, бо принаймні делегітимізує геноцидну діяльність, а подеколи й полегшує розслідування та переслідування воєнних злочинів.

Філіп Сендс, який разом з групою міжнародних юристів консультує український уряд з питань розслідування російських воєнних злочинів, вважає, що слід зосередитися насамперед на злочині агресії, оскільки він є дуже чітким і явно кримінальним. Його набагато легше довести, ніж злочин геноциду, особливо після того, як Міжнародний суд ООН у Гаазі наказав Росії зупинити вторгнення, проте вона його проігнорувала [34]. Особливо важливо, на думку Сендса, що „злочин агресії – єдиний, який прямо й незаперечно стосується тих, хто несе найбільшу відповідальність за жахіття, що обрушилися на мільйони людей. Можливо, й удасться довести, що Путін і його найближче оточення несуть особисту відповідальність за воєнні злочини і злочини проти людяності, скоєні в Бучі, Маріуполі й по всій Україні, що їх тепер розслідує національна прокуратура і прокурори МКС. Проте далеко не факт, що докази приведуть до верхівки влади” [35].

В інтерв'ю „Українській правді” він пояснив докладніше, чому акцент має бути зроблений саме на злочині агресії: бо „лише цей спосіб дає впевненість у тому, що вдасться дістатися до московської верхівки, до президента Путіна, міністра закордонних справ Лаврова, міністра оборони, представників розвідки тощо. Я боюсь, щоб не сталося так, що через 3–4 роки в Гаазі у Міжнародному кримінальному суді щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності ми побачимо серед підсудних лише військових середньої ланки. Тимчасом як головні винуватці успішно уникнуть Гааги. Для мене це було б жахливим результатом” [36].

Формальна проблема з цією лінією обвинувачення полягає, однак, у тому, що злочин агресії – на відміну від воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочинів геноциду – не належить до компетенції Міжнародного суду ООН, хоча саме за пропозицією СРСР він був означений як окремий злочин у Нюрнберзі, інтегрований згодом у радянське право і збережений досі в законодавстві України, Білорусі та, за іронією долі, Росії. Щоб заповнити прогалину, на яку не поширюється юрисдикція МКС (Міжнародного кримінального суду), Європейський парламент у січні 2023 р. переважною більшістю голосів схвалив резолюцію про створення спеціального трибуналу для розслідування можливих воєнних злочинів, скоєних Росією [37]. Однак резолюції парламентів – чи то європейських, чи то американських – не є юридично обов'язковими, оскільки їхня практична реалізація залежить від подальшої співпраці з відповідними

урядами та судовими органами. Як політичні декларації, вони надсилають чіткі символічні сигнали Кремлю, проте не виключають і не підмінюють діяльність наявних інститутів міжнародного правосуддя, зокрема МКС, який уже розпочав власне розслідування російських воєнних злочинів в Україні, включно з імовірним скоєнням геноциду.

Порівняно невеликою, але вагомою перемогою на цьому полі можна вважати недавнє рішення Міжнародного кримінального суду притягнути до відповідальності Владіміра Путіна та омбундсменку з питань захисту прав дітей Марію Львову-Белову за примусову депортацію до РФ українських дітей з окупованих територій [39]. Хоча арешт чинного російського президента на підставі ордеру МКС видається поки що малоімовірним, рішення має величезне значення, бо, по-перше, перетворює Путіна в міжнародного парію не лише символічно (як це сталося після 24 лютого 2022), а й юридично; а по-друге, посилає наочний сигнал потенційним і актуальним військовим злочинцям про те, що ніхто з них не є захищеним від кримінального переслідування, хоч би з якої країни походив і яку посаду обіймав [40].

Маніпуляція термінами

Видається, однак, що ані сама по собі кількість російських воєнних злочинів, ані їхня виняткова брутальність не перекаваліфікують їх автоматично у злочин геноциду – принаймні з юридичної точки зору, – допоки в суді не доведено геноцидного наміру. Російські політики, зрозуміло, відкидають такі звинувачення, посилаючись, зокрема, на своє „інклюзивне” ставлення до українців: жоден окупант, мовляв, не пропонує „окупованому” населенню паспорти, громадянство і відповідні права та соціальні блага своєї держави, як це роблять росіяни. Вони, мовляв, ставляться до українського населення не як до „окупованого”, а як до „звільненого”. Єдине, що вимагають від українців, – зректися української ідентичності, проголошеної у Москві „нацистської”, української мови – як буцімто „штучної”, західної орієнтації – як „зрадницької”, та ліберально-демократичного устрою – як начебто „чужого” для справжніх слов’ян². Дарма що українці не прохали Москву ні про яке „звільнення”, не хотіли й не хочуть російського громадянства, почуваються досить комфортно зі своєю „штучною” мовою і зовсім не прагнуть міняти свою недосконалу демократію на досконалу путінську диктатуру. Більшість із них не приймає щедрої російської пропозиції, і тому їх тепер переконують іншими засобами: обстрілюють, бомбардують, страчують без суду і слідства, ув’язнюють, гвалтують, катують, депортують і „перевиховують” у „фільтраційних” таборах.

Безпрецедентні масштаби воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних росіянами в Україні, спонукають навіть багатьох скептиків змінити

² Цікавий аналіз російської геноцидної „діалектики” запропонував Александр Еткінд із використанням фрейдівської концепції „дрібних відмінностей” (як особливо дражливих і невротичних): „Ідея денацифікації – сутнісна: росіяни й українці потенційно те саме. Але українці – „нацисти”, і це відрізняє їх від росіян” [41].

своє уявлення про характер і справжні цілі війни,³ проте у самій Росії геноцидні наміри вищого державного керівництва все ще обгортаються орвелівською мовою „денацифікації”, „захисту російськомовних”, „протидії розширенню НАТО”, „повернення територій, розбазарених більшовиками”, і „відновлення історичної єдності штучно розділеного російського народу” [43]. Оскільки Україна, на думку росіян, не є нацією (і „навіть не країною”, як сумнозвісно заявив В. Путін на саміті НАТО в Бухаресті 2008 року), а українці у їхній уяві – це лише збочені, психічно схиблені росіяни, яких слід вилікувати від нав’язаної Заходом патології й відновити їхню „справжню” ідентичність, жодне винищення невиліковних індивідів (чи тих, які опираються лікуванню) не може бути кваліфіковане як „геноцид” [44]. Це всього лише евтаназія – знищення інфекції, яка може поширитися і смертельно вразити весь здоровий організм російськості. Чи, як пояснив один із чільних російських пропагандистів, – це порятунок російського тіла від ракової пухлини під назвою „українство” [45].

Ще 1948 року сталінські юристи завбачливо вивели з-під Конвенції ООН про геноцид категорію „соціальні групи”. Таким чином ні масштабне винищення непокірних селян, ні масові вбивства нібито класових ворогів не могли кваліфікуватися як геноцид. Сьогодні Москва намагається застосувати подібну логіку й щодо українців: якщо українці – це не народ, то й їхнє знищення не є геноцидом. „Немає ніякої України, – стверджував ще у 2020 році Владислав Сурков, тодішній помічник Путіна і, як вважають, головний архітектор путінської політики щодо України. – Є українство. Тобто *специфічний розлад свідомості... нації немає*” [46]. „Українство – це *фейк*. Його ніколи не було і немає”, – стверджує сьогодні Дмитрій Медведєв, колишній президент і прем’єр-міністр, теперішній заступник голови Ради національної безпеки РФ [47]. „Української нації не існує, це *політична орієнтація*”, – вторить йому Андрей Медведєв, депутат Московської міської думи і прокремлівський журналіст (курсив мій. – М. Р.) [48]. Інакше кажучи, згідно з цією логікою, не може вважатися геноцидом знищення „фейку”, хибної „політичної орієнтації” чи „специфічного розладу свідомості”. Українці ж бо – це росіяни з психічним розладом. Окупанти великодушно пропонують їм лікування і знищують лише тих, хто лікуватися не хоче, – тобто невиліковних, званих „нацистами”.

³ Майкл Ігнатєф, професор історії Центральноєвропейського університету, зізнається, що завжди був дуже обачним стосовно вживання терміна геноцид, проте останні події змінили його настанову, бо у випадку України під загрозою „існування не лише держави, а й народу”. Юджин Фінкл, професор університету Джона Гопкінса й автор книжки „*Ordinary Jews: Choice and Survival during the Holocaust*” каже, що теж завжди неохоче послуговувався терміном геноцид, аж поки не пересвідчився, що масові звірства російської воячини в Бучі не є винятком: вони є логічним продовженням офіційної риторики Москви. Він посилається, зокрема, на скандальну статтю Тімофєя Сєргєйцева „Что Россия должна сделать с Украиной”, опубліковану на початку російського вторгнення державним інформаційним агентством РИА Новости, де відверто викладено програму „остаточного розв’язання українського питання”. „Як дослідник геноциду, – пояснює Фінкл, – я емпірик, тож до риторики ставлюся недовірливо. Я звик сприймати звинувачення в геноциді скептично, бо активісти вживають їх де тільки можуть. Але не тепер. Тепер є дії, є намір. Щонайсражнісінський геноцид. Бездомішковий, відвертий і очевидний” [42].

Не всі фахівці, зрозуміло, з такими аргументами погоджуються. Професор політології Ратгєрського університету Олександр Мотиль вважає, наприклад, такі заяви „чітко вираженим ідеологічним і політичним підґрунтям” російської геноцидної політики. „Від думки, що українців не існує, до думки, що вони не повинні існувати, – невеликий крок”, – переконаний він [49]. З юридичного погляду, однак, такий „малий крок” може виявитися нездоланим – адже диктатори рідко коли залишають письмові накази, які передбачають геноцидне знищення певної групи. В. Путін усе ще може заявити в суді, що наказував знищувати „нацистів”, а не українців, сподіваючись, що лицемірне маніпулювання термінами вкотре забезпечить йому формальну вірогідність. Хоч він і не раз заперечував існування України й обіцяв її знищити як державу, проте завжди був достатньо обережним, щоб відкрито не закликати до знищення українців як народу ⁴. Брудну роботу з підбурювання до геноциду – очорнення й дегуманізації „хохлів”, поширення мови ненависті, заклики стерти їх з лиця землі, завдавши ядерні удари по Києву й інших містах, – було доручено політичним блязням на кшталт сумнозвісного депутата Владіміра Жириновського, філософа-неофашиста Александра Дугіна, телепропагандиста Владіміра Соловйова й до них подібних [52–54]. Усі вони досить близькі до Кремля і, ймовірно, спецслужб, проте не настільки, щоб заплямувати „поміrkований” імідж офіційних осіб своїми словесними екстравагантностями. Удавана непричетність – улюблений метод Кремля у багатьох його спецопераціях.

Посібник із геноциду

Ситуація помітно змінилася наприкінці березня 2022 року, коли київський бліцкриг В. Путіна явно провалився і його „друга найкраща армія у світі” була змушена відступити з регіону досить принизливим способом. Українці не привітали „визволителів” квітами, як очікувалося, а взялися натомість за зброю; пропагандистська дихотомія „хороших росієлюбних українців” і „поганої націоналістичної еліти”, суттєво підважена в 2014 році, у 2022-му остаточно зруйнувалася. Схоже, у „визволителів” здали нерви: у відповідь на українську невдячність вони не лише вдалися до масових убивств і катувань цивільного населення на тимчасово окупованих територіях, а й зробили відверто геноцидні заяви, закликаючи до знищення українців як „нацистів” [55; 56].

Стаття Тімофея Сергєйцева [57] на російському інформаційному сайті „РИА Новости” (рупор Кремля з 2014 року) не виняток у цьому плані, а квінтесенція: історик з Єльського університету Тімоті Снайдер влучно визначив її „посібником із геноциду” – „чіткою програмою повної ліквідації української нації як такої” [58]. „Російський посібник, – стверджує Т. Снайдер, – є одним з найвідвертіших геноцидних документів, які я будь-коли бачив. Він закликає до ліквідації Української держави і скасування будь-якої організації, що має бодай якийсь стосунок до України. Він постулює, що „більшість населення” України є „нацистами”, тобто українцями... З

⁴ Чимало експертів усе ще готові сприймати як чисту монету цю кремлівську аргументацію [50; 51].

посібника впливає, що російська політика "денацифікації" спрямована не проти нацистів у загальноприйнятому значенні того слова... Вона оперує його специфічно російським визначенням: "нацист" – це українець, який відмовляється визнати себе росіянином... За цією абсурдною дефініцією, у якій нацисти – це українці, а українці – нацисти, Росія априорі не може бути фашистською, хоч би що росіяни робили. Це дуже зручно... І таким чином ми бачимо, як росіяни впроваджують фашистську політику в ім'я "денацифікації" [58]. Обзивання „нацистами” українців, які підтримують живу демократію, не допускають ультраправих маргіналів за виборчий поріг і обирають президента-єврея з великим відривом на вільних і чесних виборах, – це просто наклеп, „мова ненависті, покликана виправдати їхнє вбивство” [46].

Стаття Т. Сергєйцева, як справедливо зауважує Т. Снайдер, це „явно реакція на український опір; на початку війни вважалося, що переконаних українців мало і їх буде легко знищити”. Після поразки під Києвом офіційний наратив про війну довелося змінити. Замість уявлення про „хорошу” російськомовну більшість, поневолену нацистською меншістю, довелося визнати, що „значна частина народу – швидше за все, більшість – втягнута у нацистський режим політично”. Тобто, тлумачить Т. Сергєйцев, припущення, що „народ хороший, а влада погана”, більше не працює. „Визнання цього факту має стати основою політики денацифікації, всіх її заходів”. Вони, за Т. Сергєйцевим, передбачають, з одного боку, фізичне знищення всіх, хто брав до рук зброю, а також вищих керівників і активістів – „активних нацистів, які повинні бути покарані особливо жорстоко і показово” (ідея публічного повішення гаданих „нацистських злочинців”, замість розстрілу, жваво обговорюється в російських ЗМІ) [60; 61]. А з другого боку, каральні „заходи” вимагатимуть „створення неминучих труднощів” для більшості населення, „винного в пособництві нацизму”. Програма передбачає „перевиховання шляхом ідеологічного репресування нацистських поглядів та запровадження жорсткої цензури – не лише в політичній сфері, а й, що дуже важливо, в культурі й освіті” [57].

На думку автора, денацифікація повинна тривати щонайменше одне покоління, яке має народитися, вирости і досягти зрілості під час цього процесу. Весь цей час країна повинна залишатися під окупацією, оскільки процес вимагає безумовного контролю. Отже, „денацифікована країна не може бути суверенною. Денацифікуюча країна – Росія – не може практикувати ліберальний підхід. Винна сторона, яка піддається денацифікації, не може оскаржувати нашу денацифікаційну мету”. Й останній момент – „денацифікація неминуче буде також деукраїнізацією, тобто відмовою від масштабного штучного роздування етнічної складової в самоідентифікації населення територій історичної Малоросії і Новоросії... Гадаю, ми не зможемо зберегти назву "Україна" як назву будь-якого повністю денацифікованого державного утворення на звільненій від нацистського режиму території... Вона має бути повернута в її природні кордони і позбавлена політичної функціональності... Як показала історія, Україна

як національна держава виявилася неспроможною... Спроби "побудувати" Україну природним шляхом призвели до нацизму. Українство – це штучний антиросійський конструкт, який не має власного цивілізаційного змісту, це підпорядкований елемент чужої і протиприродної цивілізації... Тому денацифікацію не можна проводити наполовину, за формулою на кшталт "НАТО – ні, ЄС – так". Це ж колективний Захід і є дизайнером, джерелом і спонсором українського нацизму... Тому денацифікація України – це також її неминуча деєвропеїзація" [57].

Sapientī sat. Юджин Фінкл, знаний експерт з питань Голокосту, визначає цей текст як „одну з найвідвертіших заяв про намір знищити національну групу як таку з-поміж усіх подібних текстів, які я будь-коли бачив. Хоч я й прочитав за життя чимало російської націоналістичної риторики, проте тут бачу не якусь дику інтелектуальну фантазію, а чітку, конкретну заяву про наміри державного органу. Дефініція геноциду, що її пропонує ООН, загалом проблематична, проте в цьому випадку пасує, як рукавичка” [27]. Найпереконливішим доказом того, що „посібник” Т. Серґєйцева – не „дика інтелектуальна фантазія” (якою рясніють російські ЗМІ, література та поп-культура), є реальність на місцях: уся російська політика на окупованих українських територіях чітко дотримується прописаних у тій статті рецептів.

Перевірка контексту

У травні 2022 року команда міжнародних експертів під егідою двох авторитетних аналітичних центрів підготувала розлогий звіт про численні порушення Конвенції ООН про геноцид, скоєні Росією під час її вторгнення в Україну. Після детального вивчення фактів вони дійшли висновку, що російські збройні сили повністю причетні до масових убивств українських цивільних осіб, зґвалтувань і сексуального насильства, примусового вивезення людей, включаючи дітей, до Росії, навмисних нападів на притулки, шляхи евакуації та гуманітарні коридори, до невибіркових бомбардувань житлових районів, навмисного і систематичного створення небезпечних для життя умов в обложених районах – руйнування життєво важливої інфраструктури, нападів на заклади охорони здоров'я, знищення та захоплення предметів першої необхідності, гуманітарної допомоги та зерна [62]. Усі ці воєнні злочини та злочини проти людяності, на думку експертів, можна кваліфікувати як геноцид, оскільки вони керуються чітким геноцидним наміром – знищити Україну та українців як окрему національну групу з власною мовою, культурою та національною ідентичністю.

Хоча підбурювання до геноциду зазвичай обгортається різними евфемізмами, даючи змогу російським політикам удавати, ніби вони знищують лише „нацистів”, а не загалом українців, абсурдне ототожнення українців з „нацистами” не варто сприймати всерйоз. Воно звільняє організаторів геноциду від відповідальності не більше, ніж прирівнювання їхніх жертв до „тарганів” або „хрюкаючих свиней” (як елегантно висловлюється тепер колишній президент Росії Дмитрій Медведєв) [63]. Міжнародні суди погоджуються, що дослідження свідомості злочинців за відсутності зізнання є марною справою. Натомість вони звертають увагу

на інші прояви умислу, зокрема, на „загальний план”, тобто системний характер злочинів проти певної групи, з чого можна дійти висновку про конкретний умисел і, відповідно, про „дії, що мали логічний і послідовний взаємозв’язок”. Про загальний план можуть свідчити, зокрема, „офіційні заяви, директиви, здійснювана політика і подібність застосованих методів убивства”. Фахівці наголошують, що „характер [злочинних] дій та їхній взаємозв’язок дають змогу дійти висновку про умисел” і що для виявлення геноцидних намірів слід розглядати відповідні дії „у їхній сукупності” [62].

Російська геноцидна риторика й практика має не просто системний характер, вона виразно ґрунтується на певній ідеології. З одного боку, це концепція „русского міра”, російської цивілізаційної зверхності та претензій на регіональне (або й глобальне) домінування. А з другого боку – системне й систематичне заперечення України як нації й українців як окремої національної групи. Російська риторика наповнена так званими „дзеркальними звинуваченнями”, тобто проєктуванням на супротивника власних потаємних бажань і комплексів та нагнітанням української буцімто „екзистенційної” загрози, відчуття якої дискурсивно підкріплює дегуманізація українців як „нацистів”. І все це реалізується в умовах тоталітарного пропагандистського промивання мізків, яке налаштовує російську аудиторію на схвалення й заохочення військових злочинів. Щоб оцінити усі ці дії „у їхній сукупності”, конче слід помістити їх у глибший історичний контекст, який чітко показує, що Україна й українці як окрема національна група завжди були проблемою для російських еліт і населення загалом [64] і що вся російська політика щодо України завжди була націлена на асиміляцію українців або ж їхнє знищення (відповідно до специфічної геноцидної діалектики: асиміляцію піддатніших індивідів і знищення непокірних). Зі сказаного випливає також, що путінізм – це не політична девіація, а типовий, квінтесенційний підхід російських еліт до „українського питання”, доведений сьогодні до крайнощів у плані практичної політики.

Висновки. З політичної точки зору, нема жодних сумнівів, що геноцидна війна в Україні послідовно обґрунтовувалася претензіями В. Путіна та російської еліти на українську історію, територію й ідентичність, прямим запереченням існування України й непрямим запереченням її права на існування. Сусідня країна, міжнародно визнана в кордонах 1991 року (в тому числі і самою Росією, згідно з кількома ратифікованими угодами), заперечується як фейк, західна змова, нацистська диверсія, патологія на тілі загальноросійської нації, яку слід лікувати (шляхом насильницького „перевиховання”) або ж ліквідувати (хірургічним втручанням, офіційно названим „спецоперацією”). Переконаність В. Путіна в тому, що Україна є історичною аберацією, а українців не існує й не повинно існувати, – це не особиста обсесія сенильного автократа, а глибоко вкорінена у російському суспільстві ідеологія, що лежить в основі російської імперської ідентичності і не віщує нічого доброго Україні, українсько-російським відносинам та європейській стабільності загалом.

„Заперечення України” – це крайній вияв українофобії, структурно

й функціонально подібний до войовничого антисемітизму. Було б перебільшенням стверджувати, що обидві ідеології неодмінно провадять до геноциду, проте обидві, безумовно, йому сприяють і дискурсивно обґрунтовують. Відповідно, й ставлення до них має бути рішуче негативним; пропаганда обох заслуговує криміналізації, а самі ідеології – аргументованого розвінчання, якщо ми не хочемо, щоб подібні трагедії повторювалися. Деконструкція антиукраїнських наративів Кремля та українофобської ідеології, яку вони виражають, може стати переконливим доказом геноцидних інтенцій російського керівництва щодо України, особливо в зіставленні з відповідними практиками російських військ та окупаційної адміністрації.

Бібліографічні посилання / References *

1. Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Ukraine: civilian casualty update 11 September 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/09/ukraine-civilian-casualty-update-11-september-2023>
2. Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. Amnesty International. Ukraine: Russia's unlawful transfer of civilians a war crime and likely a crime against humanity – new report. November 10, 2022. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/11/ukraine-russias-unlawful-transfer-of-civilians-a-war-crime-and-likely-a-crime-against-humanity-new-report/>
4. UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA). Ukraine Humanitarian Response 2023: Situation Report. URL: <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine>
5. Діти війни. Інформаційна платформа Міністерства реінтеграції України. URL: <https://childrenofwar.gov.ua>
6. Dity viiny. *Informatsiina platforma Ministerstva reintehratsii Ukrainy.* (Children of war).
7. Tom Nichols, Russia's Vindictive Rage. *The Atlantic*, 21.11.2022. URL: <https://www.theatlantic.com/newsletters/archive/2022/11/russias-vindictive-rage/672212/>
8. „Надо "вбомбить" их в каменный век”. Российские СМИ об Украине. *Остров*. 18.10.2022. URL: <https://www.ostro.org/ru/articles/nado-vbombyt-yh-v-kamennyj-vek-rossijskiye-smy-ob-ukrayne-i370562>
9. „Nado "vbombit" ih v kamennyj vek”. Rossijskie SMI ob Ukraine. *Ostrov*. 18.10.2022. (We need to "bomb" them back to the stone age).
10. Detention of Civilians in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation against Ukraine. OHCHR, 27 June 2023. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-06/2023-06-27-Ukraine-thematic-report-detention-ENG.pdf>
11. Widespread use of torture by Russian military in Ukraine appears deliberate: UN expert. OHCHR, 15 June 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/06/widespread-use-torture-russian-military-ukraine-appears-deliberate-un-expert>
12. UN report details summary executions of civilians by Russian troops in northern Ukraine. OHCHR, 7 December 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/12/un-report-details-summary-executions-civilians-russian-troops-northern>

* Уніфіковані локатори ресурсів (URL-адреси) в бібліографічному списку посилань наведені за датою надходження рукопису статті до редакції.

11. Russia using rape as 'military strategy' in Ukraine: UN envoy. *CNN*, 15 October 2022. URL: <https://edition.cnn.com/2022/10/15/europe/russia-ukraine-rape-sexual-violence-military-intl-hnk/index.html>

12. Поліція отримала понад 93 тисячі повідомлень про сексуальне насильство з боку окупантів. *Українське радіо*. 30 серпня 2023. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=102134>

Politsiia otrymala ponad 93 tysiachi povidomlen pro seksualne nasylstvo z boku okupantiv. *Ukrainske radio*. 30 serpnia 2023. (Police received over 93 thousand reports of sexual violence by the occupiers).

13. Stolen Clothes, Gold and Scooters: Prosecuting Russian Looting. Institute for War and Peace Reporting. 22 November 2022. URL: <https://iwpr.net/global-voices/prosecuting-russian-looting>

14. Russian Forces Conducting Detentions and Forced Deportations Through Systematic Filtration. Operations. U.S. National Intelligence Council, unclassified memorandum. July 15. 2022. URL: <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/NICM-Unclassified-Assessment-on-Russian-Filtration-Camps-2022.pdf>

15. Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, Related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. ODIHR, 4 May 2023. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf>

16. Kaveh Khoshnood et al., Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children. Yale School of Public Health, 14 February 2023. URL: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data>

17. Yulia Ioffe, Forcibly Transferring Ukrainian Children to the Russian Federation: A Genocide? *Journal of Genocide Research*, 10 July 2023. DOI: 10.1080/14623528.2023.2228085

18. Robbie Gramer and Amy Mackinnon, Ukraine's 'Nuremberg Moment' Amid Flood of Alleged Russian War Crimes. *Foreign Policy*. June 10. 2022. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/06/10/ukraines-nuremberg-moment-amid-flood-of-alleged-russian-war-crimes>

19. Justin Ling. How to Prosecute Russia's War Crimes. *Foreign Policy*. August 12. 2022. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/08/12/how-to-prosecute-russias-war-crimes>

20. Dan Bilefsky and Matthew Mpoke Bigg. The many parties involved complicate war crimes investigations. *New York Times*. July 15. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/07/15/world/the-many-parties-involved-complicate-war-crimes-investigations.html>

21. Alex Hinton. War crimes or genocide? Either way, we can't let Russian atrocities go unanswered. *Los Angeles Times*. April 5. 2022. URL: <https://www.latimes.com/opinion/story/2022-04-05/ukraine-russia-bucha-genocide-war-crimes>

22. Tyler Pager. Biden calls Russia's war in Ukraine a 'genocide'. *Washington Post*. April 12. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/04/12/biden-calls-russias-war-ukraine-genocide>

23. Claire Parker. What is genocide, and is Russia carrying it out in Ukraine? *Washington Post*. April 17, 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/17/genocide-definition-russia-ukraine>

24. Azeem Ibrahim. Russia's War in Ukraine Could Become Genocide. *Foreign Policy*. May 27. 2022. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/05/27/russia-war-ukraine-genocide>

25. Victoria Kim et al. Ferocious Russian Attacks Spur Accusations of Genocide in Ukraine. *New York Times*. May 27. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/live/2022/05/27/world/russia-ukraine-war#ferocious-russian-attacks-spur-accusations-of-genocide-in-ukraine>

26. Shpend Kursani. Beyond Putin's Analogies: The Genocide Debate on Ukraine and the Balkan Analogy Worth Noting. *Journal of Genocide Research*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2099633>

27. Brendan Cole. Russia Committing Genocide in Ukraine. Says Holocaust Expert. *Newsweek*. April 5. 2022. URL: <https://www.newsweek.com/ukraine-russia-zelensky-putin-genocide-war-crime-1695051>

28. Germany declares Ukraine's Holodomor famine a genocide. *Deutsche Welle*, 30.11.2022. URL: <https://p.dw.com/p/4KlvZ>

29. Amy Mackinnon. Congress Seeks to Declare Putin's War Genocide. *Foreign Policy*. June 24. 2022. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/06/24/congress-declare-ukraine-russia-war-genocide>

30. Laura Kelly. Senators introduce bipartisan resolution recognizing Russian acts in Ukraine as genocide. *The Hill*. July 21. 2022. URL: <https://thehill.com/policy/international/3568856-senators-introduce-bipartisan-resolution-recognizing-russian-acts-in-ukraine-as-genocide>

31. A resolution recognizing Russian actions in Ukraine as a genocide. *Congress. Gov.* February 16. 2023. URL: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-resolution/72?s=1&r=98>

32. United Nations. The 2005 World Summit Outcome Document, paragraph 139. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/about-responsibility-to-protect.shtml>

33. Reed Brody. Prosecuting Putin. How the double standards of international justice are obstacles. *The Nation*. February 10. 2023. URL: <https://www.thenation.com/article/world/prosecuting-putin>

34. Stéphanie Maupas. La Cour internationale de justice appelle à la „suspension immédiate” des opérations militaires russes en Ukraine. *Le Monde*. 17 mars 2022. URL: https://www.lemonde.fr/international/article/2022/03/17/la-cour-internationale-de-justice-appelle-a-la-suspension-immEDIATE-des-operations-militaires-russes-en-ukraine_6117919_3210.html

35. Philippe Sands. Prosecuting Putin's Aggression. *The Nation*. April 14. 2022. URL: <https://www.thenation.com/article/world/ukraine-putin-aggression-crime>

36. Соня Лукашова, Севгіль Мусаєва. „Міжнародна система поламана”. Британський юрист Філіп Сендс про те, як покарати Путіна за війну в Україні. *Українська правда*. 12 квітня 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/12/7338924/>

Sonia Lukashova, Sevghil Musaieva. „Mizhnarodna systema polamana”. Brytanskyi yuryst Filip Sends pro te, yak pokazaty Putina za viinu v Ukraini. *Ukrainska pravda*. 12 kvitnia 2022. ("The international system is broken". British lawyer Philip Sands on how to punish Putin for the war in Ukraine).

37. Clyde Hughes. European Parliament passes resolution on Russian invasion tribunal. *UPI*. 16 January 2023. URL: https://www.upi.com/Top_News/World-News/2023/01/19/France-European-Parliament-tribunal-Russia-Ukraine/9651674137531/

38. Oleksandr Moskalenko. Who Is to Judge Mr. Putin? *CEPA*. July 25. 2023. URL: <https://cepa.org/comprehensive-reports/who-is-to-judge-mr-putin/>

39. ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. *International Criminal Court*. March 17. 2023. URL:

<https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

40. Why the International Criminal Court's indictment of Putin has symbolic importance. *The Conversation*. March 20. 2023. URL: <https://theconversation.com/why-the-international-criminal-courts-indictment-of-putin-has-symbolic-importance-202111>

41. Alexander Etkind. Ukraine, Russia, and Genocide of Minor Differences. *Journal of Genocide Research*. 2022. P. 18. DOI: 10.1080/14623528.2022.2082911

42. Brendan Cole. Russia Committing Genocide in Ukraine. Says Holocaust Expert. *Newsweek*. April 5. 2022. URL: <https://www.newsweek.com/ukraine-russia-zelensky-putin-genocide-war-crime-1695051>

43. Oksana Dudko. A conceptual limbo of genocide: Russian rhetoric, mass atrocities in Ukraine, and the current definition's limits. *Canadian Slavonic Papers*, 64:2–3 (2022), 133–145. DOI: 10.1080/00085006.2022.2106691

44. Iryna Marchuk & Aloka Wanigasuriya. Beyond the False Claim of Genocide: Preliminary Reflections on Ukraine's Prospects in Its Pursuit of Justice at the ICJ. *Journal of Genocide Research*, November 9, 2022. DOI: 10.1080/14623528.2022.2143528

45. Top Russian propagandist says Russia is embroiled in jihad against Ukraine. *Russian Media Monitor*. 26.10.2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8-MNOqsmgJw>

46. Сурков: „Мне интересно действовать против реальности”. *Актуальные комментарии* [б.д.]. URL: <http://actualcomment.ru/surkov-mne-interesno-deystvovat-protiv-realnosti-2002260855.html>

Surkov: „Мне интересно действовать против реальности”. *Aktualnye komentarii* [b.d.]. (Surkov: "It's interesting for me to act against reality").

47. Медведев: „Украинство – фейк. Его не было и нет. Изменить сознание – важнейшая цель”. *Цензор.нет*. 5 апреля 2022. URL: <https://censor.net/ru/n3331466>

Medvedev: „Ukrainstvo – fejk. Ego ne bylo i net. Izmenit soznanie – vazhnejshaya cel”. *Cenzor.net*. 5 aprelya 2022. (Medvedev: "Ukrainianism is a fake. It did not exist and does not exist. Changing consciousness is the most important goal).

48. Putin's supporters call for the liquidation of Ukraine as 'genocidal rhetoric' swells. *CNBC*. 25.11.2022. URL: <https://www.cnb.com/2022/11/25/putins-supporters-call-for-the-extermination-of-ukraine.html>

49. Alexander Motyl. Is Putin Committing Genocide in Ukraine? *Tablet*. May 24. 2022. URL: <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/is-putin-committing-genocide-in-ukraine>

50. Noëlle Quénivet. The Conflict in Ukraine and Genocide. *Journal of International Peacekeeping*, 25:2 (2022), 141–154. URL: <https://doi.org/10.1163/18754112-25020004>

51. William Schabas. Genocide and Ukraine: Do Words Mean What We Choose them to Mean? *Journal of International Criminal Justice*, 20:4 (2022), 843–857. URL: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqac042>

52. Alexander Motyl. Putin's puppets who speak of genocide calmly and coolly. *The Hill*. October 17. 2022. URL: <https://thehill.com/opinion/international/3688872-putins-puppets-who-speak-of-genocide-calmly-and-coolly>

53. Holly Ellyatt. Putin's supporters call for the liquidation of Ukraine as 'genocidal rhetoric' swells. *CNBC*. November 25. 2022. URL: <https://www.cnb.com/2022/11/25/putins-supporters-call-for-the-extermination-of-ukraine.html>

54. Наталія Чурікова. Геноцидна риторика стала провідною в Росії. *Голос Америки*. 27 листопада 2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/genocidna-rytoryka-staje-mainstreamom/6851789.html>

Nataliia Churikova. Henotsydna rytoryka stala providnoiu v Rosii. *Holos Ameryky*. 27 lystopada 2022. (Genocidal rhetoric has become the leading one in Russia).

55. Jason Stanley. The Genocidal Identity. *Project Syndicate*. April 27. 2022. URL: <https://www.project-syndicate.org/onpoint/russia-genocide-in-ukraine-forms-new-national-identity-by-jason-stanley-2022-04>

56. Clara Apt. Russia's Eliminationist Rhetoric Against Ukraine: A Collection. *Just Security*. 1.11.2022. URL: <https://www.justsecurity.org/81789/russias-eliminationist-rhetoric-against-ukraine-a-collection/>

57. Тимофей Сергейцев. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*. 3 апреля 2022. URL: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>

Timofej Sergejcev. Chto Rossiya dolzhna sdelat s Ukrainoj. *RIA Novosti*. 3 aprelya 2022. (What Russia should do with Ukraine).

58. Timothy Snyder. Russia's genocide handbook [blog]. Apr 8. 2022. URL: <https://snyder.substack.com/p/russias-genocide-handbook>

59. Timothy Snyder. Nazis, Nukes, and NATO, or What the Russo-Ukrainian War is Not About [blog]. July 21. 2022. URL: <https://snyder.substack.com/p/nazis-nukes-and-nato>

60. Outrage as Russian Embassy in UK tweets call for Ukrainian fighters to be executed in 'humiliating death'. *Yahoo News*. July 30. 2022. URL: <https://uk.news.yahoo.com/ukraine-russian-embassy-ukrainian-fighters-twitter-azov-112600451.html>

61. Ukraine Denounces Russian Embassy Tweet Calling for 'Humiliating Death' Of Azov Regiment Members. *RFE/RL*. July 30. 2022. URL: <https://www.rferl.org/a/ukraine-russian-embassy-tweet-azov/31966871.html>

62. An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent. New Lines Institute for Strategy [Washington, DC] and Policy and Raoul Wallenberg Centre for Human Rights [Montreal]. May 2022. URL: <https://newlinesinstitute.org/an-independent-legal-analysis-of-the-russian-federations-breaches-of-the-genocide-convention-in-ukraine-and-the-duty-to-prevent/>

63. Дмитрий Медведев. *Telegram-channel*, 9–20.11.2022. URL: https://t.me/s/medvedev_telegram

Dmitrij Medvedev. *Telegram-channel*, 9–20.11.2022. (Dmitry Medvedev).

64. Ian Garner. „We've Got to Kill Them”: Responses to Bucha on Russian Social Media Groups. *Journal of Genocide Research*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2074020>

Стаття надійшла до редакції 30.08.2023
(окремі стат. дані уточнені 12.10.2023)